

MIRNODOBNE DEJAVNOSTI OBOROŽENIH SIL KOT VIR OGROŽANJA OKOLJA: EKOLOŠKO- KRIMINOLOŠKI PRISTOP**

Povzetek. Okolje je prvina, ki je pogoj za človekov obstoj in razvoj. Oborožene sile so organizacija, ki lahko tudi v mirnodobnem času povzroča okoljsko škodo. Fenomenologija in etiologija ekološke kriminalitete oboroženih sil v ekološki kriminologiji še nista povsem raziskani. Oborožene sile so strukturni del ekonomsko-politične organiziranosti države, ki pogojuje delovanje oboroženih sil. Mirnodobne dejavnosti oboroženih sil so običajno sistemske in zakonite, čeprav ogrožajo okolje. Na globalni ravni oborožene sile na bolj ali manj odkrit način izvajajo različne oblike ekološke kriminalitete. Družba se podobno odziva na mirnodobne dejavnosti oboroženih sil, ki ogrožajo okolje, in je najmočnejši dejavnik v družbeni konstrukciji ekološke kriminalitete. Ključni pojmi: vojska, oborožene sile, okoljska škoda, ekološka kriminaliteta, ekološka kriminologija

Uvod

Vse večje zavedanje družbe o pomenu okolja narekuje potrebo po kriminološkem preučevanju okoljskih problemov. Splošni tehnološki razvoj prinaša nove napetosti v družbi. Posledice sodobnega načina življenja se kažejo v izginjanju biodiverzitete in škodljivem vplivu na zdravje ljudi (Eman, Meško in Fields, 2009). Ohranitev okolja ni samo moralna prvina, ampak eksistencialna pogojenost (Čejović, 1978). Pečar je med prvimi opozoril na prihajajočo potrebo po inkriminaciji določenih ravnanj, ki ogrožajo okolje. Pričakovati je, da kriminologija pojasnjuje odklonska dejanja zoper okolje, spremlja nastajajoče nevarne pojave ter pripravlja in opozarja družbo na nujnost družbenega odzivanja na zaznane pojave (Pečar, 1981). Kriminologija se je tukaj dotaknila okoljskega področja, za preučevanje katerega še ni imela razvite metodologije. Razvila se je specializirana tj. ekološka kriminologija, ki je povezala problem varovanja okolja s klasično

* Silvo Grčar, magister varstvoslovja, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru; Dr. Katja Eman, izredna profesorica, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru; Dr. Andrej Sotlar, izredni profesor, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Slovenija.

** Pregledni znanstveni članek.

kriminologijo (Lynch, 1990). Ekološka kriminologija še ni povsem pojasnila pojava ekološke kriminalitete in povzročiteljev le-te, med drugim tudi zato, ker je kriminologija okoljska vprašanja prepuščala drugim znanstvenim disciplinam (Lynch in Stretesky, 2003). Pojma ekološka kriminologija in ekološka kriminaliteta sta bila v minulih letih v slovenski (Eman, 2008; Eman, Meško in Fields, 2009; Eman in Meško, 2014; Meško, Sotlar in Eman, 2012; Eman, Meško, Dobovšek in Sotlar, 2013) in tuji akademski skupnosti (Situ in Emmons, 2000; Lynch in Stretesky, 2003; White, 2008; Ruggiero in South, 2010; South, 2014; White in Heckenberg, 2014) izčrpno analizirana in predstavljena.

»Nezakonito ogrožanje in uničevanje okolja, imenovano ekološka kriminaliteta, je opredeljeno kot ravnanje, ki je v nasprotju s (kazensko) pravnim varstvom okolja« (Eman in Meško, 2012: 38) Ekološka odklonskost se odraža kot ekološka kriminaliteta, ki pomeni vsako dejanje, storjeno z naklepom povzročiti škodo, ali dejanje z možnostjo povzročitve škode ekološkim in/ali biološkim sistemom in z namenom pridobiti poslovno ali osebno korist (Pečar, 1981). Po pravni opredelitvi je ekološka kriminaliteta vsako dejanje, ki pomeni kršitev okoljske zakonodaje (Clifford, 1998: 27). Ekološka kriminaliteta je dejanje, ki je v nasprotju z zakonom, zato je podvrženo kazenskemu pregonu in sankcijam. Gre za škodljiva dejanja, ki ogrožajo varnost ljudi in okolja (Situ in Emmons, 2000). Po bolj izčrpni definiciji je ekološka kriminaliteta vsako začasno ali trajno dejanje ali opustitev, ki je po (med) nacionalni zakonodaji določena kot odklonska, ki povzroča kakršnokoli obliko škode (umetno spremembo, poslabšanje, obremenitev, degeneracijo ali uničenje) enemu ali več od osmih sestavnih elementov naravnega okolja ali pa povzročijo motnjo v naravnih okoljskih ciklih (Eman in Meško, 2014: 161). Clifford in Edwards (2011) okoljsko škodo predstavita kot dejanje, storjeno z namenom ali potencialom storitve škode, z namenom pridobitve poslovne, politične ali osebne koristi, in v definicijo vključita tudi dejavnosti oboroženih sil. Za ekološko kriminaliteto gre tudi v primerih, ko ni prišlo do kršitve zakona oziroma zakonodaja ni prilagojena virom ogrožanja varnosti (South et al. v Stefes in Theodoratos, 2017). Oborožene sile so sestavni del dane politične ekonomije, ki s politično in drugimi oblikami moči vpliva na definicijo ekološke kriminalitete. V času globalnega kapitalizma ekološko kriminaliteto definiramo kot dejanje, četudi je zakonito, ki povzroči jasno prepoznavno škodo ekološkemu sistemu (ekološko destrukcijo in dezorganizacijo) z namenom akumulacije kapitala (Lynch et al., 2017). Povzročanje okoljske škode lahko spodbujajo države, korporacije in druge vplivne organizacije (tudi vojska), ki imajo moč vplivati na definiranje ekološke kriminalitete na način, da so v določenem okolju škodljive prakse legalizirane. Ekološka kriminologija v svoje preučevanje vključuje nezakonite (*lat. malum prohibitum, malum in se*) in zakonite prakse, ki so škodljive okolju

(White in Heckenberg, 2014). Takšno širše razumevanje okoljske škode predstavlja izhodišče za raziskovanje mirnodobnih dejavnosti oboroženih sil, ki so sistemske in zakonite, čeprav ogrožajo okolje.

Po pregledu nekaterih del najvidnejših ekoloških kriminologov sklepamo, da ekološko-kriminološko analizo mirnodobnih dejavnosti oboroženih sil lahko umestimo v klasične kriminološke ter ekološko-kriminološke koncepte in usmeritve (White in Heckenberg, 2014). Upoštevamo razlike v konceptualizaciji okoljske škode, ki je konstrukt družbenih subjektov različnih življenjskih izkušenj ter razumevanja narave in človekovih interesov. Analizo gradimo na definiciji okoljske škode, ki se razlikuje glede na pristop k reševanju okoljskih vprašanj. Ekološka kriminologija izhaja iz koncepta pravičnosti, ki vključuje egalitarne pravice človeka, narave in živali (White, 2008b). Okoljska pravičnost (*ang. environmental justice*) v tem smislu pomeni pravično in enakovredno vključevanje prebivalstva, ne glede na raso, etnično pripadnost, nacionalnost in dohodek, pri obravnavi okoljskih vprašanj. Pri tem prebivalstvo ne sme biti prisiljeno, da bi prevzelo breme okoljske škode, ki je produkt trgovine, gospodarstva, družbene skupnosti ali izvajanja vladnih programov in politike (Environmental Protection Agency v Zilney et al., 2006).

Namen članka je z ekološko-kriminološkim pristopom predstaviti problem mirnodobnih dejavnosti oboroženih sil, ki ogrožajo okolje in zasnovati koncept ekološko-kriminološke analize specifičnih povzročiteljev okoljske škode/ekološke kriminalitete, kot so oborožene sile. V preučevanju se ne osredinimo na vojni čas, ampak na mirnodobne dejavnosti oboroženih sil, ki predstavljajo vir ogrožanja okolja. Pregled obstoječe literature in virov smo izvedli prek iskalnikov izbranih spletnih baz z vnosom ključnih besed, besednih zvez ter kombinacije ključnih besed in besednih zvez. Sledila je sekundarna analiza elektronskih in knjižnih virov.

Negativni vpliv dejavnosti oboroženih sil na okolje v mirnodobnem času je potrjeno dejstvo (Shulman, 1992). Čeprav so bile študije negativnega vpliva nekaterih dejavnosti oboroženih sil na okolje v mirnodobnem času že izvedene (Koniuszewski, 2016; Kelebemang, et al., 2017; Ramos in De Melo, 2006), je izredno malo del, ki mirnodobne dejavnosti oboroženih sil povezujejo z ekološko kriminaliteto (Proechel, 2007). V delih avtorji zgolj opozorijo na možnost, da so oborožene sile lahko povzročitelj okoljske škode ali ekološke kriminalitete. Vojaška organizacija je kriminogena (Bryant, 1979; Ross, 2000), pri čemer ne gre izključiti možnosti, da so oborožene sile lahko povzročitelj ne samo okoljske škode, ampak tudi ekološke kriminalitete. V tem primeru oborožene sile vselej nastopajo kot državna organizacija, povzročitelji ekološke kriminalitete pa so lahko tudi zaposleni posamezniki. S sociološkega vidika je okoljska škoda posledica nekaterih mirnodobnih dejavnosti oboroženih sil, kot so vpliv delovanja kompleksne infrastrukture

na okolje (letališča, vadišča, vojaške baze), ravnanje z nevarnimi snovmi, sanacija onesnaženih območij, izkoriščanje naravnih virov in povzročanje različnih oblik okoljske nepravilnosti (Adeola, 2013). Oborožene sile imajo zmogljivost za povzročitev okoljske škode/ekološke kriminalitete. Glede na povzročitelje ekološke kriminalitete oborožene sile uvrščamo v skupino ekološke kriminalitete države (Situ in Emmons, 2000), zato predpostavljamo, da gre odgovornost za ravnanje vojske iskati tudi pri državi. Država določa ekonomsko politiko, posledično tudi družbeni odnos do okolja, ki se izraža tako na ravni državnih in gospodarskih institucij kot na ravni državljana – posameznika. Vojaška organizacija se – glede na naloge, organiziranost in opremljenost – razlikuje od drugih družbenih organizacij, vendar v širši družbeni skupnosti ne deluje izolirano. Je sposobna vplivati na družbo in obratno – njeno delovanje določajo tudi družbeni procesi.

Okoljska varnost – konstitutivni del sodobne varnosti

Okolje je za človeka tako pomembna prvina, da jo je zavaroval s kazenskoppravno zakonodajo. Vsakršna oblika ekološke kriminalitete ogroža vrednoto pravice do zdravega življenjskega okolja, ki je zagotovljena tudi z Ustavo Republike Slovenije (Ustava Republike Slovenije [URS], 1991). Sodobna varnost ima več razsežnosti in vključuje okoljsko varnost, ki jo povezujemo z nacionalno varnostjo (Grošelj, 2007). Okoljska varnost je del paradigme o t. i. človeški varnosti (*ang. human security*) in vsebuje različne varnostne probleme, ki povezujejo okolje in človekov obstoj (Pathak, 2013). Okolja ni mogoče izločiti iz nobenega koncepta pojmovanja sodobne varnosti. Okolje je bistvena komponenta človekovega bivanja in ustvarjanja. Macarol (1993) okolje predstavi kot sestav živega okolja (biotski dejavniki), neživega okolja (abiotski dejavniki), družbeno-okoljskih dejavnikov in skupnih okoljskih zadev. Cilj varstva okolja je »uskladitev človekove dejavnosti z naravnim okoljem (aktualni družboslovni vidik ekologije človeka) za smotrno izkoriščanje in ohranjanje naravnih dobrin (npr. vode, zraka, zemlje, rastlinstva in živalstva), za čistejše in s tem bolj zdravo življenjsko okolje in ne nazadnje za ohranitev človeka kot vrste« (Macarol, 1993: 277). Človeka uvrščamo v sestav živega okolja (biotski dejavniki), čeprav se v razmerju do okolja lahko opredeli kot povzročitelj in kot žrtev okoljske škode. Okolje zagotavlja razmere za uravnotežen razvoj posameznika in družbene skupnosti, zato lahko uničevanje okolja pomeni grožnjo varnosti. Varovanje okolja je del sodobnega pojmovanja varnosti, pri čemer ima ta »... univerzalno vsebino, ki se kaže v celovitosti prepletanja vseh področij (tj. gospodarskega, političnega, socialnega, ekološkega ipd.)« (Grizold, 1999: 9). V kontekstu celovitega zagotavljanja varnosti je pomembno tudi razmerje med okoljem in varnostjo. Okoljske grožnje lahko posredno ali neposredno

ogrožajo okoljsko dimenzijo – ne samo varnost posameznika, ampak tudi nacionalno varnost (Eman, 2012: 91).

Vojaško-politično razumevanje varnosti (koncept zunanjih sovražnikov), značilno za obdobje hladne vojne, je zamenjal koncept virov ogrožanja (Grizold, 1999: 30) oziroma koncept kompleksnega ogrožanja varnosti. Slednji vključuje referenčne objekte varnosti (mednarodno skupnost, državo, družbene skupine, posameznika, spol, okolje ipd.) in raznolike dimenzije varnosti (vojaško, zdravstveno, gospodarsko, politično, okoljsko, kulturno ipd.) (Prezelj, 2001). Ugotovimo, da se okolje navaja kot referenčni objekt tudi v povezavi z enim izmed varnostnih vidikov (okoljska varnost). Referenčni objekt naše analize je okolje, kot ga na primer opredeljuje Macarol (1993). Grožnje varnosti izbranega referenčnega objekta (posameznika, družbene skupnosti, države) lahko prihajajo iz okolja (naravne ali antropogene nesreče), kar povezujemo z okoljsko varnostjo. Če razpravljamo o kontekstualnem okvirju ogrožanja (ogrožanje vrednot, interesov, miru, stabilnosti), gre torej pri okolju (referenčni objekt varnosti) primarno za ogrožanje njegove stabilnosti, ki jo razumemo »... kot mirovanje ali sposobnost referenčnega objekta, da se vrača v ekvilibrij, ali kot invarianco systemske strukture in sistemskih meja nasproti spremenljivemu sistemu« (Prezelj, 2001: 132). Čeprav ima okolje svojo dinamiko obnavljanja, človek s svojimi aktivnostmi pozitivno ali negativno vpliva na proces vračanja okolja v ravnotežje. Okolje ne more govoriti samo zase, a se prek svoje dinamike obnavljanja smatra kot referenčni objekt varnosti, katerega varnost je lahko ogrožena glede na kontekstualni okvir (grožnja stabilnosti okolja). Lahko pa tudi samo po sebi zaradi svoje notranje dinamike pomeni grožnjo drugim referenčnim objektom (posamezniku, družbeni skupnosti ali državi). V analizi nas zanimajo tiste mirnodobne dejavnosti oboroženih sil, ki pomenijo grožnjo referenčnemu objektu – okolju. Kot grožnjo okolju smatramo pojave, ki zmanjšujejo eksistencialno in razvojno varnost okolja (Prezelj, 2001: 131). Tako nekatere mirnodobne dejavnosti oboroženih sil izpolnjujejo pogoj obstoja grožnje okolju, s čimer je slednje izpostavljeno nevarnosti, da se na določeni točki prek notranjih procesov ne zmore več zadovoljivo obnavljati oziroma se presežejo absorpcijske sposobnosti okolja, ki še zagotavljajo trajnostni razvoj okolja. Spremembe v okolju (kontaminacija, degradacija, deprivacija), ki so posledica mirnodobnih dejavnosti oboroženih sil, v nadaljevanju lahko vplivajo na varnost drugih referenčnih objektov oziroma na druge vidike varnosti (zdravstveni, kulturni, gospodarski, energetski). Lahko sklenemo, da v tem smislu oborožene sile z izvajanjem nekaterih mirnodobnih dejavnosti vsakokrat izvajajo »napad na okolje« kot samostojno opredeljen referenčni objekt varnosti. V tem primeru je okolje žrtev »napada« oboroženih sil. Eman in Meško (2014: 162) podrobneje navajata osem skupin okoljskih žrtev, in sicer so to zrak, voda, zemljina, minerali,

človek, živalske vrste, rastlinske vrste in mikroorganizmi. Škodljive posledice mirnodobnih dejavnosti oboroženih sil se v različnih pojavnih oblikah manifestirajo v okolju na kontinuumu od trajnostno sprejemljivega obsega do praga absorpcijskih zmogljivosti okolja, ko posledice vplivajo na zmanjševanje varnosti okolja in posledično drugih referenčnih objektov (posameznika, družbene skupnosti in države).

Vsebinska in strukturna pogojenost delovanja oboroženih sil

Ekskluzivnost oboroženih sil in predispozicije za ekološko kriminaliteto

S pojmom oborožene sile poimenujemo specializirane oborožene formacije države, organizirane in pripravljene za izvajanje oboroženega boja, ki so kot take glavni nosilec vojaške obrambe v državi. Takšno razumevanje pojma oborožene sile ne vključuje drugih oboroženih služb v državi (milice, policije, civilne zaščite ipd.). Oborožene sile delujejo v okviru obrambnega sistema, ki je del nacionalnovarnostnega sistema (Grizold, 1999). Oborožene sile neposredno predstavljajo državo, so specializirana oborožena formacija države in imajo – kot del državne organizacije – potencial za povzročitev okoljske škode in ekološke kriminalitete. Oborožene sile se na izvajanje oboroženega boja pripravljajo v mirnodobnem času, torej v času, ko ni vojne. Mirnodobni čas je, glede na posamezno državo, običajno daljši v primerjavi z vojnim časom. Ker se oborožene sile tudi v mirnodobnem času stalno in neprekinjeno pripravljajo na oboroženi boj, je pričakovati, da je znaten tudi negativni vpliv mirnodobnih dejavnosti na okolje. Večina vojaške oborožitve in tehnologije ni nikdar uporabljene v vojni, ampak predvsem v mirnodobnem času za potrebe preizkušanja, usposabljanja in urjenja (Koniuszewski, 2016). Razvoj vojaške tehnologije je botroval opremljenosti sodobnih oboroženih sil z oborožitvijo, ki ima daleč večjo uničevalno moč v primerjavi s tisto iz 20. stoletja. Oborožene sile so organizacija, ki s tehnološko zmogljivostjo poseduje potencial za povzročitev okoljske škode in ekološke kriminalitete.

Ker so oborožene sile državna organizacija, se osredinimo na vlogo oboroženih sil tudi v primeru, ko državna administracija izvaja državno kriminaliteto (*ang. state crime*). Vlade se poslužujejo kriminalne prakse zaradi uresničevanja ciljev, še posebno ker imajo dostop do virov in v primeru neučinkovitih mehanizmov nadzora v državi (Green in Ward, 2004). Vojaška organizacija je kriminogena (Bryant, 1979; McGarry in Murray, 2018). Specifična struktura, sociokulturni kontekst, neformalni nadzor in omejitve ter organizacijski cilji pripomorejo k oblikovanju razmer za pojav institucionaliziranega odklonskega vedenja v vojaški organizaciji (Bryant, 1979; Ross, 2000). Nasilje, ki ga Wadham (2016) etiološko zaznava kot

konstitutivno kategorijo v vojaški organizaciji, se na ravni vojske ali njenih posameznikov izraža v različnih oblikah kriminalitete in ni izključeno, da se manifestira tudi kot ekološka kriminaliteta. V procesu normalizacije deviantnosti in kulturne prilagoditve posamezniki v družbeni organizaciji (vojska, izobraževalne ustanove, cerkev, zapori in zdravstvene ustanove) razvijajo sposobnost za najskrajnejša dejanja, pri čemer se sklicujejo na organizacijske norme in izvrševanje ukazov (Vaughan, 2007). Vojska ne velja izključno za zanesljivo in ubogljivo organizacijo in lahko pomeni sredstvo za uresničitev revolucionarnih družbenih sprememb (Moskos v Ross, 2000). V svojem delovanju ni nujno enotna, neločljivo povezana z družbo ali ideološko skladna (Bienen in Martin v Ross, 2000). V sodelovanju s politično elito je vojska kot organizirana kriminalna združba med drugim odgovorna za povzročitev vojn (Tilly v Ross, 2000). Da bi ohranila nadvlado, politična elita prek uporabe oborožene sile izvaja moč in prisilo (Lasswell v Ross, 2000). Ekološka kriminaliteta velja za elitno kriminaliteto, pri čemer močni in vplivni posamezniki ter organizacije delujejo v svojo ekonomsko korist na način, da izvajajo različne okolju škodljive dejavnosti (Kanduč, 1994). Oborožene sile so vplivna organizacija, ki razpolaga z veliko viri (finančna sredstva, oborožitve, izkušnje, kadri in organiziranost). Zlasti posedovanje oborožitve je sredstvo, s katerim oborožene sile neposredno ali posredno promovirajo in uresničujejo svoje korporativne interese. Ni neznano, da vojaška organizacija stremi k vplivanju na politiko, da bi slednja sprejemala vojski naklonjene odločitve. Vojska v tem primeru uporablja bolj ali manj odkrite poti in načine vplivanja na politično oblast. V nemalo primerih pa se z uporabo bolj ali manj prikritega nasilja posluži tudi vojaškega prevzema oblasti v državi. Viri zagotavljajo oboroženim silam moč in jim omogočajo, da lahko izvajajo različne oblike kriminalitete (Ross, 2000: 115). Ekološko-kriminološka analiza oboroženih sil vključuje dognanja na področju strukturalne (institucionalne) kriminalitete, kriminalitete belih ovratnikov (*ang. white collar crime*) (Sutherland, 1949), državno-korporativne (Kramer et al., 2002) ter organizacijske in poklicne kriminalitete (Coleman, 1989). Ekološko kriminaliteto povezujemo s konceptom kriminalitete vplivnih (tj. korporacij, organizacij, vlade) oziroma posameznikov na družbeno uglednem položaju. Povezavo med nosilci družbene moči in ekološko kriminaliteto označuje termin »kriminaliteta zelenih ovratnikov« (*ang. green-collar crime*), ki je po značilnostih podobna kriminaliteti belih ovratnikov in vključuje okolju škodljive aktivnosti. Država s sprejemanjem zakonodaje in izvajanjem politike najmočneje vpliva na generiranje ter blažitev in odpravljanje posledic okolju škodljivih praks. Odziv ali neodziv države vpliva na delovanje nedržavnih akterjev, ki onesnažujejo okolje. Pri pojavu ekološke kriminalitete gre lahko za sodelovanje države, korporacij in organiziranih kriminalnih skupin pri izvajanju ekološke kriminalitete

(Wolf, 2011), pri čemer nas v teh povezavah zanimata sodelovanje in vloga oboroženih sil.

Oborožene sile kot strukturni del ekonomskopolitične organizacije

Oborožene sile neposredno povezujemo z državo, ker so državna institucija. Čeprav ne povsem ločeno od države, oborožene sile povezujemo s tržnim gospodarstvom (lahko s povsem zasebnim sektorjem), od katerega ima koristi tudi državna administracija. Ekonomskopolitična ureditev v državi vpliva na delovanje oboroženih sil. Prek ekonomskopolitičnega sistema se zagotavljajo finančna sredstva in sprejemajo odločitve o obstoju, vlogi in nalogah oboroženih sil. Ekonomskopolitične razmere pogojujejo, določajo in omejujejo delovanje oboroženih sil. Država določa ekonomsko politiko, prek katere se odraža odnos do okolja (White in Heckenberg, 2014; Pečar, 1981). V tranzicijskem obdobju po razpadu Varšavskega pakta je prišlo do divjega privatiziranja družbene lastnine. Država v zagotavljanju lastnega prihodka ohranja sodelovanje z nosilci družbene moči (politične, gospodarske), zato ni učinkovita v zatiranju kriminalitete belih ovratnikov. Strukturno ekonomsko nasilje, ki se izvaja prek gospodarstva in množične proizvodnje dobrin, spremljata gospodarska kriminaliteta in okoljska škoda, vključno z ekološko kriminaliteto (Kanduč, 1997). Demokratični sistem ni jamstvo, da oborožene sile ne bi povzročale ekološke kriminalitete (Clark, 2013). Ekološka kriminaliteta, ki jo povezujemo z oboroženimi silami, je prisotna v razvitih in manj razvitih državah. Razlika med državami je predvsem v pojavnih oblikah ekološke kriminalitete. V kvazidemokratičnih ureditvah oborožene sile prek ekološke kriminalitete krepijo politično oblast v državi (Nelleman et al., 2014; Stefes in Theodoratos, 2017). Za zagotovitev stalnega dostopa do virov si razvite države tudi z uporabo vojaške sile zagotavljajo nacionalno energetska varnost (Sanders, 2009: 52). Michalowski in Kramer (2007) pišeta o državno-korporativni kriminaliteti, v katerem gre za sodelovanje korporacij in državnih institucij in v katerem prepoznavata tudi sodelovanje oboroženih sil. Še konkretnjša sta Brisman in South (2015), ko državno-korporativno kriminaliteto povezujeta s povzročanjem okoljske škode in v posebnem poglavju pišeta o toksičnem vplivu vojne in vojaških aktivnosti na okolje. Proizvodnja jedrskega orožja je izrazit primer sodelovanja državne administracije, korporacij in zasebnih organizacij. Večletna proizvodnja jedrskega arzenala je trajno onesnažila okolje in povečala tveganje za neodgovorno ravnanje z jedrskimi odpadki (Kramer et al., 2002). Korporacije so tiste gospodarske družbe, ki v obstoječem načinu proizvodnje na globalni ravni prispevajo znaten delež k nastanku okoljske škode in viktimizaciji ljudi in živali. Korporacije se v ustvarjanju dobička na globalnem tržišču poslužujejo kriminalnih praks, v katerih tako ali drugače sodelujejo

tudi oborožene sile. S povpraševanjem po vojaški tehnologiji vojaška organizacija krepi vojaškoindustrijski kompleks. Ta naj bi v Združenih državah Amerike po Millsu (v Ross, 2000) ohranjal rast in konservativnost v vojski ter krepil kapitalizem prek proizvodnje in prodaje oborožitve. Finančno in tehnološko zahtevne armade nujno ustvarjajo večjo porabo surovin in energije. Clark in Jorgenson (2009) opozorita na kompleksno povezanost med gospodarstvom, vojsko in državo. Gospodarstvo v razvitih državah zagotavlja vojaško moč, pri čemer države presežek kapitala investirajo v razvoj oboroženih sil. Z večanjem vojaške moči se v razvitih državah povečuje potreba po zagotavljanju surovin. Manj razvite države, katerih gospodarstvo temelji na izvozu, z vidika lastne porabe ostajajo globoko pod povprečjem razvitih držav. Razvite države z ekonomskim in vojaškim vplivom globalno ohranjajo ekološko neravnotežje (*ang. ecologically unequal exchange relationship*) z nerazvitimi državami, kar v slednjih povzroča okoljsko škodo in siromašenje naravnih virov (Clark in Jorgenson, 2009). Militarizem, čeprav povezan z gospodarstvom, ima svojo ekspanzionistično dinamiko (Clark in Jorgenson, 2012). Voditelji najrazvitejših držav spodbujajo militarizem, ki tveganje za okoljsko škodo in zdravje ljudi prenaša na ranljivo populacijo v manj razvitih državah (*ang. risk-transfer militarism*) in na marginalizirane skupine v lastnih državah (Hooks in Smith, 2004). V 20. stoletju so tehnološke, politične, ekonomske in ideološke spremembe botrovale večji povezanosti med generali in politično elito, s čimer se je okreplil vpliv vojaške organizacije na notranjo in mednarodno politiko in gospodarstvo (Mills v Clark in Jorgenson, 2012). Boj zoper militarizem bi morali razširiti tudi na boj proti ekonomskemu vojskovanju, ki ga spodbuja kapitalizem (Kanduč, 2003). V bolj ali manj izraženi obliki je kapitalizem osnova ekonomskopolitične organizacije večine držav. Slednja vpliva na družbeno strukturo, vrsto in obseg ekološke kriminalitete ter družbeni odziv nanjo. Kapitalizem sledi profitu. Če je ta cilj ogrožen, je v črpanju narave pripravljen žrtvovati ekološki sistem. Kapitalizem v proizvodnji dobrin pretežno temelji na siromašenju naravnih virov (Lynch et al., 2017). V kolikor oborožene sile v tem globalnem procesu sodelujejo pri neposrednem izkoriščanju ali zavarovanju izkoriščanja naravnih virov (Klein, 2017; Juhasz, 2013; Shaxson, 2007), gre za ekološko kriminaliteto, ki v ekološki kriminologiji še ni bila izčrpno pojasnjena.

Oborožene sile kot povzročitelj ekološke kriminalitete

Vojska svoje mirnodobne dejavnosti izvaja, dotlej ko povzročene okoljske škode zaradi obsežnih posledic ni več mogoče prikriti (Shulman, 1992). Problem uničevanja okolja, ki ga povzročajo oborožene sile, je prepoznan v različnih znanstvenih disciplinah (v humanistiki, družboslovju, naravoslovju, biomedicini in tehnologiji). Ekološka kriminologija je tista veja

kriminologije, ki se mora opredeliti do ekološke kriminalitete/okoljske škode, ki jo povzročajo oborožene sile. Večina preučevanj je usmerjenih v dejavnosti oboroženih sil z vplivom na okolje v času vojne oziroma v času po končani vojni (Freeland, 2015; Ghalaieny, 2013; Jha, 2014; Lawrence et al., 2015; Sanders, 2009). Številne so posamične raziskave negativnega vpliva dejavnosti oboroženih sil na okolje (Koniuszewski, 2016; Kelebemang, et al., 2017; Ramos in De Melo, 2006). Če družba hoče biti uspešna v sistemski in dolgoročni skrbi za okolje, je pomembno prepoznavanje mogočih storilcev ekološke kriminalitete; pri tem vojaška organizacija ni izjema. Še več, zaradi zmogljivosti za povzročitev okoljske škode je potreben družbeni nadzor tudi mirnodobnih dejavnosti oboroženih sil, katerih delovanje je deklarativno zakonito in legitimno. Zaradi odmaknjenih in zavarovanih lokacij vojaške infrastrukture, vadišč in poligonov je družbeni nadzor oboroženih sil otežen, ni pa nemogoč. Opozorila na škodljive posledice vojaških aktivnosti za okolje razumljivo ne prihajajo s področja sociologije vojske, ampak s področja naravoslovja, ekologije in zdravstva (The Encyclopaedic Dictionary of Environmental Change, 2003; U. S. Department of Health and Human Services, 2010; Agency for Toxic Substances and Disease Registry [ATSDR], 2012; Beck et al., 2018). Koniuszewski (2016) povezuje vpliv dejavnosti oboroženih sil na degradacijo okolja tudi v mirnodobnem obdobju. Pojem vplivi vojaških dejavnosti na okolje (*ang. military impacts on environment*) je v ekološki literaturi enciklopedično obrazložen kot zmogljivost vojske, da tako v mirnodobnem času kot v času vojne znatno vpliva na zrak, zemljo in vodo (The Encyclopaedic Dictionary of Environmental Change, 2003: 408). Pričakovati je, da bo sodobna vojna povzročila ekološko katastrofo, saj vojskujočim se silam zaščita okolja po pomembnosti ni na prvem mestu. Mirnodobne dejavnosti, kot so vaje, usposabljanje in vzdrževanje vojaške infrastrukture, pripomorejo k degradaciji in onesnaženju okolja. Vojaška vadišča so običajno obsežna državna ozemlja, na katerih vojska izvaja dejavnosti s škodljivim vplivom na okolje. Stefes in Theodoratos (2017) oborožene sile – med ostalimi dejavniki – povezujeta z ekološko kriminaliteto v nedemokratičnih režimih. Cliford in Edwards (2011) poskušata razširiti definicijo pojmov in v vsebino definicije okoljske škode vključujeta tudi dejavnosti oboroženih sil. Med povzročitelji ekološke kriminalitete Emanova (2012: 63) prepozna dejavnosti oboroženih sil (jedrske poskuse, odstranjevanje nevarnih vojaških odpadkov in vojaške operacije), vendar oboroženih sil kot povzročiteljev ekološke kriminalitete podrobneje ne analizira. V sklepu raziskave predvidi možnosti za nadaljevanje raziskovanja na področju ekološke kriminologije, med ostalim tudi posameznih skupin povzročiteljev ekološke kriminalitete. Ekološka kriminaliteta države – glede na podatke uradnih registrov v Republiki Sloveniji – praktično ni prisotna. Verjetnejša so kazniva dejanja opustitve ravnanja

države v primerih ugotovljenih kršitev (Eman, 2011: 318). Oborožene sile (kot državna institucija) spadajo pod okrilje države, zato povzročeno okoljsko škodo uvrščamo v ekološko kriminaliteto države. Ruggiero in South (2010) v kontekstu ekološke kriminologije kot povzročitelje okoljske škode in ekološke kriminalitete zoper naravo, človeka in živali med drugim prepoznavata tudi policijo in vojsko. South (2014) v področje ekološke kriminologije vključuje študije o okoljski škodi, kriminaliteti in viktimizaciji, med katere sodijo tudi dela s področja preučevanja vplivov dejavnosti policije in vojske na okolje in prebivalstvo. Okoljsko škodo, ki je posledica mirnodobnih dejavnosti oboroženih sil, je treba prepoznati in jo ustrezno obravnavati. Sprejemanje političnih in vojaških odločitev o uporabi vojaške tehnologije v povezavi z okoljskim tveganjem mora biti transparentno in dostopno javnosti (White, 2008a: 64), kar je mogoče doseči tako s civilno kot kazensko zakonodajo. Tudi oborožene sile velikih držav, kot so na primer Združene države Amerike, so zavezane upoštevati strožjo zakonodajo s področja varovanja okolja (Durant, 2007; Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act [CERCLA], 1980; Environmental Protection Agency [EPA], 2018). Visoko incidenco rakavih bolezni v Združenih državah Amerike (ZDA) povezujejo z znatnim deležem okoljske (*ang. environmental exposure*) in poklicne izpostavljenosti (*ang. occupational exposure*) prebivalstva škodljivim vplivom industrije, kmetijstva, vojaških aktivnosti in sodobnega načina življenja. Znano je, da sta bila med nekaterimi vojaškimi dejavnostmi vojaško osebje in civilno prebivalstvo na več različnih lokacijah v ZDA ali zunaj njih neposredno ali posredno izpostavljena rakotvornim snovem v kontaminirani zemlji in vodi. Največje tveganje za razvoj rakavih in drugih obolenj predstavljata radiološka in kemična kontaminacija okolja kot posledica delovanja vojaških baz in proizvodnih obratov za vojaške potrebe (U. S. Department of Health and Human Services, 2010). Kemično odlagališče Hanford Nuclear Reservation (Denver, Rocky Mountain, ZDA), kjer je bila med letoma 1945 in 1986 proizvodnja plutonija, velja za »najbolj toksično miljo« na svetu (Shulman, 1992). Oborožene sile lahko sodelujejo v izkoriščanju naravnih surovin (divja sečnja lesa, nezakonito izkopavanje rudnin, nadzor naftnih in vodnih virov, plenjenje in tihotapljenje zaščitnih vrst živali) (Collins, 2009; Cakaj in Lezhnev, 2017; Nelleman et al., 2014; Warchol, 2013).

Nekatere mirnodobne dejavnosti oboroženih sil povzročajo okoljsko škodo (Ball, 1986; Gallagher, 1993), medtem ko so nekatere oborožene sile vpletene v dejanja, ki so z nacionalno ali mednarodno zakonodajo opredeljena kot ekološka kriminaliteta (Cakaj in Lezhnev, 2017; Klenovšek in Meško, 2010; Warchol, 2013). V številnih vzorcih z vojaškega območja so z laboratorijskimi analizami potrdili prisotnost snovi, ki so povzročile škodljive spremembe v okolju (ATSDR, 2012; Koniuszewski, 2016; Salvi et al., 2015;

Santana, 2009; Whitall et al., 2016). Te substance so produkti procesov, povzročenih zaradi dejavnosti oboroženih sil. Še posebno škodljivi za okolje in zdravje ljudi so svinec, baker, cink, arzen, ostanki streliva, in druge strupene snovi, ki ostajajo na vojaških streliščih in vadiščih (Kelebemang, et al., 2017). Z detonacijami in razgradnjo eksplozivov (TNT, RDX, Comp B) in pirotehničnih zmesi (beli fosfor P4), ki se uporabljajo kot polnitve artilerijskih granat, raket, min in nabojev, nastajajo strupeni produkti (perklorat) (ATSD, 2012; Edwards, 2006; Katseanes et al., 2017; Sheild et al., 2013; Sisco et al., 2015), ki še dodatno negativno vplivajo na okolje. Mirnodobne dejavnosti oboroženih sil lahko povzročijo okoljsko škodo v vseh posameznih komponentah naravnega okolja (v zraku, vodi, zemlji, na višje ležečih plasteh ozračja in vesolja). Komponente opredelimo kot operativne prostore, v katerih oborožene sile izvajajo načrtovane in nadzorovane dejavnosti. Na osnovi znanj o sodobni vojaški tehnologiji, operativni naravi oboroženih sil in zaznanih primerih okoljske škode lahko prepoznamo šest skupin mirnodobnih dejavnosti oboroženih sil, ki povzročajo okoljsko škodo: 1) kompleksna vojaška infrastruktura in organizacija; 2) skladiščenje, uporaba in ravnanje z nevarnimi snovmi; 3) vojaška oborožitev in tehnologija, 4) sanacija onesnaženih območij; 5) izkoriščanje naravnih virov; 6) kršitve okoljskih pravic.

Družbeno zaznavanje dejavnosti oboroženih sil, ki ogrožajo okolje

Okolje ogrožajo različni povzročitelji, med katerimi so oborožene sile zgolj eden izmed njih. Varnost je pogosto abstraktna kategorija, ki se materializira skozi percepcijo ogroženosti posameznika in družbene skupnosti. Ta abstraktnost lahko vodi v enostransko (fizično) ali pa celovitejše razumevanje varnosti, ki prek različnih dejavnikov vpliva na kakovost življenja ter na razvoj posameznika, družbene skupnosti in države (Sotlar, 2001). Družbeno zaznavanje ravnanj, ki ogrožajo varnost (tudi okoljsko varnost), pomeni zgodnjo fazo v socialni konstrukciji kriminalitete. Dojemanje škodljivosti odklonov zoper okolje zaostaja za nevarnostjo, pri čemer se ogroženost posameznika izgubi glede na obseg povzročene škode v okolju. Da bi bilo zagotavljanje okoljske varnosti uspešno, je potrebna »ekologizacija« zavesti družbene skupnosti, pri čemer gre za prizadevanja za ohranitev narave ter ravnovesja med naravo in družbo. Pri tem je pomembno zanimanje javnosti za naravo, ki temelji na resničnem prepoznavanju nevarnosti za okolje (Pečar, 1981).

Država ima monopol nad nasiljem (vključno z izvajanjem oborožene sile), medtem ko ima civilna družba moč prepoznati odklonska ravnanja države (Green in Ward, 2004). Z uveljavitvijo metod nadzora je mogoče preprečevati kriminaliteto oboroženih sil. Metode nadzora vključujejo nadzor na ravni posameznika, notranji nadzor, vladni nadzor oboroženih sil, nadzor tujih akterjev in nadzor javnosti (Ross, 2000: 122). Nadzor javnosti nad

oboroženimi silami velja za eno najpomembnejših oblik nadzora, ki vključuje angažiranje javnih nadzorstvenih organizacij in izobraževanje javnosti o problematiki kriminalitete oboroženih sil (Ross, 2000: 132). Okrepila se je moč javnosti, da vpliva na politične odločitve in posledično na delovanje mehanizmov družbenega nadzorstva. Pogoj za uspešnost vplivanja na politične odločitve je zadostna informiranost javnosti o kriminoloških vprašanjih in razvoj »kriminološkega javnega mnenja« (Pečar, 1988), vključno s stališči javnosti o deviantnosti oboroženih sil zoper okolje in družbeni reakciji nanjo. S tem je javnost sposobna nadzirati oborožene sile ter preprečevati in odkrivati ekološko in druge oblike kriminalitete.

Čeprav država za dosego svojih ciljev uporablja vsa razpoložljiva sredstva (tudi kršitve svojih zakonov), pa njena moč ni neomejena. Moč, s katero razpolaga družba, da bi se zoperstavila kriminalu vladajočih elit, so tradicija, javno mnenje in opozicija (Colman, 1989). Na podlagi analiz aktivnosti civilnih okoljevarstvenih iniciativ ter vladnih in nevladnih organizacij lahko ugotovljamo razloge za nasprotovanje nekaterim dejavnostim oboroženih sil. V Italiji, na Japonskem (Harner, 2015; Santana, 2009) in drugje po svetu obstajajo družbena gibanja za omejitev negativnega vpliva dejavnosti oboroženih sil na okolje. Tudi v Republiki Sloveniji več let obstaja civilna iniciativa za zaprtje osrednjega vadišča Slovenske vojske pri Postojni (Jaksetič, 2013; Kralj, 2017; Ozebek, 2018), pri čemer pa razlogi za nasprotovanje niso povsem raziskani. Z analizo razmerja med slovensko vlado, Slovensko vojsko in civilno družbo lahko ugotovljamo vzroke za genezo nasprotovanja civilne družbe nekaterim dejavnostim oboroženih sil oziroma ali gre na primeru v Sloveniji za izvajanje katere izmed oblik okoljske nepravilnosti (Adeola, 2013; White, 2008b). Menimo, da je splošna javnost v Republiki Sloveniji premalo seznanjena, na kakšen način, kateri organi in kako učinkovito izvajajo nadzor nad mirnodobnimi dejavnostmi oboroženih sil z vplivom na okolje. Inšpektorat Republike Slovenije za okolje in prostor (IRSOP) je organ v sestavi Ministrstva za okolje in prostor. Kot navajajo v poročilu za leto 2018, je IRSOP opravljal inšpekcijski nadzor nad izvajanjem predpisov s področja varovanja okolja (med ostalim kakovost zraka, ravnanje z odpadki, kakovost voda, emisije snovi v vode, hrup in nadzor nad emisijami). Posebno pozornost je namenjal področjem, na katerih bi bila zaradi kršitve predpisov lahko ogrožena človeška življenja, zdravje ljudi, ali bi bila povzročena večja materialna škoda. Iz letnega poročila ni razvidno, da bi IRSOP v letu 2018 izvedel načrtovane ali izredne nadzore v Slovenski vojski oziroma na področju obrambe (Inšpektorat Republike Slovenije za okolje in prostor [IRSOP], 2019). To je razlog, da bi bila potrebna celovitejša analiza večletnega obdobja dela Inšpektorata Republike Slovenije za okolje in prostor na področju nadzora oboroženih sil. Dejavnosti oboroženih sil na vojaških območjih povzročajo izgubo habitatov, zmanjšanje biotske pestrosti,

onesnaženje vodnih virov, tal in rastlin, obremenjenost s hrupom in zapraševanje okolice. Onesnaženje okolja najpogosteje povzročijo izlitja naftnih derivatov, sulfati in nitriti, težke kovine ter plastični ostanki orožja in streliva. Inštitut za raziskovanje krasa Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti je izvedel študijo ocene vpliva vojaškega vadišča Poček na kraške vode, v sklopu katere so merili stanje onesnaženosti posameznih segmentov okolja (vode in tal). Meritve na določenih lokacijah pehotnega poligona Poček pri Postojni so pokazale povečano vsebnost težkih kovin (svinec in baker), ki bi se ob spremenjeni mobilnosti v tleh izpirale v vodne vire, ki so tudi vir pitne vode lokalnega prebivalstva. V ugotovitvah raziskave so upoštevali tudi spremembe padavinskih režimov in nekatere druge verjetne vire onesnaženja na širšem območju vadišča Poček. V sklepu raziskave so predlagali stalni monitoring kakovosti vodnih virov, prostorsko omejitev uporabe streliva, uporabo lovilnih posod, kanaliziranje padavinskih vod z utrjenih površin, omejitev lokacij, na katerih se pretakajo naftni derivati na utrjene površine, in ureditev odvajanja komunalnih voda (Bole et al., 2011).

Okolje, kot smo ga predstavili uvodoma, si delita civilna družba in vojaška organizacija. Zato je pričakovati, da je ravnanje obeh na področju varovanja okolja usklajeno in trajnostno naravnano. Čeprav si obe skupnosti delita odgovornost za ohranitev okolja, pa ni zanesljivega odgovora, v katero smer ju bo gnal »samoohranitveni nagon«. Sodobne oborožene sile s svojimi zmogljivostmi, organiziranostjo in viri lahko pripomorejo k povečanju okoljske varnosti. Čeprav v kontroverzni vlogi (dejavnost oboroženih sil je v svojem bistvu destruktivna za okolje), si oborožene sile prizadevajo za ohranjanje biodiverzitete in preprečevanje konfliktov v boju za omejene vire. Oborožene sile so edina sila, ki zmore in lahko realizira drago in nevarno sanacijo opuščene vojaške infrastrukture. Glede na teritorialno organiziranost in obsežne vadbene površine, ki jih imajo v upravljanju, oborožene sile lahko aktivno prispevajo k ohranitvi naravnih rezervatov (Huges Butts, 1993). Predpostavljamo, da med civilno družbo in oboroženimi silami obstajajo razlike v dojemanju okolja. Civilna družba okolje dojema kot življenjski prostor, katerega oborožene sile ogrožajo s svojim delovanjem, medtem ko oborožene sile okolje obravnavajo kot bojišče, poligon ali grožnjo, pri tem pa skrb za okolje iz različnih razlogov postavljajo za pomembnostjo svojega poslanstva (Lawrence et al., 2015). Zato lahko sklepamo, da so vzroki za nasprotovanje lokalne družbene skupnosti mirnodobnim dejavnostim oboroženih sil posledica razhajanj v dojemanju okolja oboroženih sil in civilne družbe. Neuspešno iskanje kompromisov je lahko tudi posledica pogajalskih izhodišč, katerih se oborožene sile poslužujejo kot vplivna državna organizacija (Green in Ward, 2004; Ross, 2000; Santana, 2009; Situ in Emmons, 2000).

Samozaznavanje oboroženih sil in varovanje okolja

Severnoatlantsko zavezništvo (Nato) prepoznava izzive v okviru zagotavljanja okoljske varnosti in potrebo po zaščiti okolja pred vplivi dejavnosti oboroženih sil (North Atlantic Treaty Organisation [Nato], 2014). Zveza Nato ima vzpostavljen sistem in strukturo za varovanje okolja, ki sta namenjena podpori za večjo učinkovitost vojaških operacij. Po združeni Natovi doktrini – v zvezi z varovanjem okolja – države članice med vojaškimi operacijami izvajajo vse »razumljivo dosegljive ukrepe« za varovanje okolja (NATO, 2018: 1–1). Čeprav države in oborožene sile sprejemajo ukrepe in predpise s področja varovanja okolja (Deblois, 2009; Denton, 2017; Durant, 2007; NATO, 2014), pa je manj znano, kako se le-ti izvajajo in kako so učinkoviti. Družba je uporabnik vojaške profesije in nadzornik delovanja vojaške organizacije (Garb in Tominc, 2018). Vojaška profesija običajno meni, da zunanji civilni nadzor vojske ni potreben. V primeru, da so družbeni in vojaški interesi v konfliktu, pa vojska poskuša zavarovati interese vojaške profesije in posameznike (Coleman, 1989). Realna je dilema, kako učinkovito in v kakšni meri vojaška organizacija prispeva k varovanju naravnega okolja glede na dejstvo, da je primarna naloga oboroženih sil zagotavljanje bojne pripravljenosti in da so bojna delovanja oboroženih sil destruktivna za okolje. Oborožene sile so velik onesnaževalec (Burger, 2013) in porabnik fosilnih goriv; prizadevajo si predvsem za povečanje energetske učinkovitosti, zmanjšanje energetske odvisnosti (Sorkin, 2015) in ohranjanje bojne pripravljenosti, medtem ko proces »zelenjenja« (*ang. greening*) oziroma proces uvajanja okolju bolj naklonjenih praks v vojaški organizaciji, kljub nekaterim obetajočim projektom, še vedno nima prave vsebine (Durant, 2007). Vojaška organizacija, podobno kot korporacije, privzema okoljevarstveno retoriko, da bi izboljšala odnose med civilno in vojaško sfero ter pridobila naklonjenost javnosti za nekatere prakse, ki v družbi veljajo za nesprejemljive ali celo nelegitimne. Za primer, ki povezuje militarizem, »greenwashing« (proces, v katerem ne gre za resnično uvajanje okolju naklonjenih praks, ampak navidezno), in oborožene sile, lahko navedemo ameriško mornariško in letalsko bazo na angleškem otoku Diego Garcia v Indijskem oceanu. Oborožene sile so na območju otoka razglasile okoljevarstveno območje in ob veliki podpori javnih medijev preusmerile pozornost javnosti z onesnaženega vojaškega vadišča na družbeno sprejemljivejšo prakso oboroženih sil (Harris, 2015). Ameriško obrambno ministrstvo velja za največjega posamičnega porabnika energije, onesnaževalca in največjega posamičnega proizvajalca toplogrednih plinov v državi (Burger, 2013; Crawford, 2019). Leta 2011 je med vladnimi agencijami največji delež emisij ogljikovega dioksida proizvedlo ameriško obrambno ministrstvo (Light, 2014). Čeprav glede na pretekla leta beležijo manjše vrednosti, je bilo ameriško

obrambno ministrstvo leta 2014 izmed vseh vladnih agencij največji porabnik energije – z deležem 78 odstotkov (U. S. Department of Energy, 2018; U. S. Energy Information Administration [EIA], 2018). Nenazadnje je v literaturi mogoče prepoznati povezavo med vojaško organizacijo, izkoriščanjem naravnih virov, politično oblastjo in ekološko kriminologijo (Collins, 2009; Le Miere in Mazo, 2013; Bignel, 2011; Juhasz, 2013; Klare, 2014). Po drugi strani pa je v luči klimatskih sprememb znova aktualna ideja o uporabi okolja v vojaške namene (*ang. environmental warfare*) (Hamblin, 2013). Poleg tega so klimatske spremembe, množične migracije in pomanjkanje virov lahko razlog za dodatno oboroževanje v »vojni proti globalnemu segrevanju« (Marzec, 2015). V kolikor družbe ne bodo uspele usmeriti prizadevanj v nasprotno smer, je mogoče pričakovati še več nepravilnih vojn, mrzlično tekmovanje za naravne vire, več ograjevanja med državami ter več ekonomskih in klimatskih migrantov.

Sklep

Ekološka kriminologija je disciplina, ki se uspešno razvija znotraj klasične kriminologije. Kljub temu na svojem področju preučevanja še ni ponudila odgovorov na nekatera vprašanja. Eno od teh je opredelitev do tistih mirnodobnih dejavnosti oboroženih sil, ki so vir ogrožanja okolja in kot take sodijo v področje ekološke kriminologije. To potrjuje malo število relevantnih ali vsebinsko povezanih raziskav. Da bi zasnovali konsistentno izhodišče za celovito ekološko-kriminalološko analizo in čim jasneje predstavili problem, smo združili spoznanja znanstvenih disciplin, ki so že potrdile škodljiv vpliv nekaterih mirnodobnih dejavnosti oboroženih sil na okolje. To ne omogoča samo kvalitete bivanja, ampak je okoljska varnost konstitutivni element sodobne varnosti. Družbeni odziv na ekološko kriminaliteto se izraža skozi družbeno zaznavanje in nasprotovanje tistim mirnodobnim dejavnostim, ki ogrožajo okolje. Takšna družbena gibanja pomenijo eno od faz v socialni konstrukciji ekološke kriminalitete.

Po sociološki definiciji ekološke kriminalitete ne gre zgolj za dejanja, ki so nezakonita, ampak so vključene tiste prakse oboroženih sil, ki so zakonite, četudi ogrožajo okolje. Glede na povzročitelje ekološke kriminalitete oborožene sile uvrščamo v skupino ekološke kriminalitete države, saj gre za državno institucijo. Preučujemo zgolj tisti del državnih oboroženih sil, ki so izurjene, opremljene in pripravljene za izvajanje vojaške obrambe. Oborožene sile so lahko kriminogene in zmožne (ker imajo vire, tehnologijo, sredstva, vpliv, moč, organiziranost) povzročiti ekološko kriminaliteto. Politika postavlja omejitve delovanju oboroženih sil. Oborožene sile so strukturni del ekonomskopolitične organiziranosti v državi, ki vpliva na vrsto in obseg pojava ekološke kriminalitete. Ekološko-kriminalološko

preučevanje je v tem primeru zapleteno, običajno zaradi legalnosti obstoja in delovanja oboroženih sil, pri čemer se ne moremo izogniti konfliktu z nosilci družbene moči. V širšem smislu je z vidika ekološke kriminologije problematičen že sam obstoj oboroženih sil, ker so enormni porabnik surovin. Čeprav oborožene sile povečujejo energetske učinkovitost, pa ni znano, kako zaznavajo svoje lastne mirnodobne dejavnosti, ki ogrožajo okolje. Oborožene sile so zakonita vladna organizacija z »licenco« za uničevanje okolja, do meje, ko slednje ne preseže absorpcijskih sposobnosti okolja. V kolikor je ta meja presežena, gre za vprašanje zakonitosti oziroma za kršitev okoljevarstvene zakonodaje. Odgovornost lahko opišemo z dveh vidikov, čeprav gre za istega povzročitelja. Okoljska škoda je lahko posledica ravnanja oboroženih sil ali posameznikov v njenih vrstah. Lahko pa je posledica ravnanja države, ko ta oborožene sile kot državno organizacijo sistemsko uporablja za doseganje ekonomskih ciljev na račun okolja. Z razmahom militarizma tovrstna institucionalna ekološka kriminaliteta presega državne meje in postaja transnacionalna. Oborožene sile z izvajanjem nekaterih mirnodobnih dejavnosti v okolju potrjeno puščajo »umazano sled«, ki je ni mogoče prezreti in je posledica delovanja oboroženih sil različnih držav. V številnih primerih po svetu se razlikuje samo po svoji intenzivnosti, obsegu in pojavnih oblikih ekološke kriminalitete. Gre za primere, v katerih bolj ali manj latentno sodelujejo oborožene sile, kar nekritični opazovalec zlahka spregleda.

LITERATURA

- Adeola, O. Francis (2013): Cross-national environmental injustice and human rights issues. V: Robert White (ur.), *Transnational Environmental Crime*, 141-161. Devon: Willan Publishing.
- Ball, Howard (1986): Downwind from the bomb. Dostopno prek <https://www.nytimes.com/1986/02/09/magazine/downwind-from-the-bomb.html>, 12. 8. 2020.
- Beck, J. Aaron, Martha Gledhill, Christian Schlosser, Beate Stamer, Claus Böttcher, Jens Sternheim, Jens Greinert in Eric P. Achterberg (2018): Spread, Behavior, and Ecosystem Consequences of Conventional Munitions Compounds in Coastal Marine Waters. *Frontiers in Marine Sciences* 5 (141): 1-26.
- Bole, Mojca, Samar Al Sayegh-Petkovšek, Polonca Druks Gajšek, Janja Kogovšek, Metka Petrič in Boštjan Pokorny (2011): Ocena vpliva vojaškega vadišča Poček na kraške vode. V: Gabrovšek, Franci, Martin Knez, Metka Petri in Tadej Slabe (ur.), *Krasoslovje v razvojnih izzivih na krasu I - voda*, 101-123. Ljubljana: Založba ZRC.
- Brisman, Avi in South Nigel (2015). State-Corporate Environmental Harms and Paradoxical Interventions: Thoughts in Honour of Stanley Cohen. V: Ragnhild Aslaug Sollund (ur.), *Green Harms and Crimes*, 27-42. London: Palgrave Macmillan.

- Bryant, D. Clifton (1979): *Khaki-collar crime: Deviant behavior in the military context*. New York: The Free Press.
- Clark, Brett in Jorgenson (2009): *The Economy, Military, and Ecologically Unequal Exchange Relationships in Comparative Perspective: A Panel Study of the Ecological Footprints of Nations, 1975–2000*. *Social Problems* 56 (4): 621–646.
- Clark, Brett in Andrew K. Jorgenson (2012): *The Treadmill of Destruction and the Environmental Impacts of Militaries*. *Sociology Compass* 6 (7): 557–569.
- Clark, D. Richard (2013). *Environmental disputes and human rights violations: a role for criminologists*. V: White Robert. (ur.), *Transnational Environmental Crime*, 163–180. Devon, UK: Willan Publishing.
- Clifford, Mary (1998): *Environmental Crime. Enforcement, Policy, and Social Responsibility*. Gaithersburg, Maryland: Aspen Publishers, Inc.
- Clifford, Mary in Terry D. Edwards (2011): *Environmental Crime. Second Edition*. Burlington, Massachusetts: Jones & Bartlett Learning.
- Coleman, James William (1989): *The Criminal Elite. The Sociology of White Collar Crime. Second Edition*. New York: St. Martin's Press.
- Collins, Denis (2009): *The Failure of a Socially Responsive Gold Mining MNC in El Salvador: Ramifications of NGO Mistrust*. *Journal of Business Ethics* 88: 245–268.
- Čejović, Bora (1978): *Krivično pravna zaštita človekove životne sredine*. Zbornik PF v Zagrebu 4–5: 353–363.
- Deblois, R. Elisabeth (2009): *Translating environmental policy objectives into effective military installation management – context and a case study (Doctoral dissertation)*. Boston: University of Massachusetts.
- Denton, Peter (2017): *Sustainability, Ethics and War*. *Canadian Military Journal* 17 (7): 61–72.
- Durant, F. Robert (2007): *The Greening of the U. S. Military. Environmental Policy, National Security, and Organisational Change*. Washington, D. C.: Georgetown University Press.
- Edwards, James (2006): *Biodegradation of the high explosive RDX by a cytochrome P450 from Rhodococcus (Doctoral dissertation)*. York: University of York.
- Eman, Katja (2008): *Uvod v fenomenološko analizo ekološke kriminalitete*. *Varstvoslovje* 10 (1): 220–239.
- Eman, Katja, Gorazd Meško in Charles B. Fields, (2009): *Crimes against the Environment: Green Criminology and Research Challenges in Slovenia*. *Journal of Criminal Justice and Security* 11 (4): 574–592.
- Eman, Katja (2011): *Ekološka kriminaliteta v kriminologiji: razvoj nove veje kriminologije v Sloveniji*. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 62 (4): 312–324.
- Eman, Katja (2012): *Crimes against the Environment – Comparative Criminology and Criminal Justice Perspectives (Doctoral dissertation)*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Eman, Katja, in Gorazd Meško (2012): *Ekološka kriminologija – veda o ekološki kriminaliteti*. V: Gorazd, Meško, Andrej Sotlar in Katja Eman (ur.), *Ekološka kriminaliteta in varovanje okolja – multidisciplinarne perspektive*, 37–67. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Eman, Katja, Gorazd Meško, Bojan Dobovšek in Andrej Sotlar (2013): *Environmental*

- crime and green criminology in South Eastern Europe – practice and research. *Crime, Law and Social Change* 59: 341–358.
- Eman, Katja in Gorazd Meško (2014): *Environmental crime in criminology. Crime Phenomena and Development of a Green Criminology in Slovenia*. Saarbrücken, Germany: Scholar s Press.
- Gallagher, Carole (1993): *American ground zero: The secret nuclear war*. Cambridge: The MIT Press.
- Garb, Maja in Bernarda Tominc (2018): *Vojaška profesija, profesionalizacija in profesionalizem v Slovenski vojski*. *Varstvoslovje* 20 (3): 267–285.
- Green, Penny in Tony Ward, (2004): *State crime: Govnrnments, Violence and Corruption*. London: Pluto Press.
- Grizold, Anton (1999): *Obrambni sistem Republike Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve, Visoka policijsko-varnostna šola.
- Grošelj, Klemen (2007): *Okoljsko ogrožanje nacionalne varnosti*. V: *Iztok Prezelj (ur.), Model celovitega ocenjevanja ogrožanja nacionalne varnosti Republike Slovenije*, 147–166. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije.
- Harris, Peter (2015): *Militarism in Environmental Disguise: The Greenwashing of an Overseas Military Base*. *International Political Sociology* 9 (1): 19–36.
- Hooks, Gregory in Chad L. Smith (2004): *The Treadmill of Destruction: National Sacrifice Areas and Native Americans*. *American Sociological Review* 69 (4): 558–575.
- Huges, Butts Kent (1993): *Environmental Security: What is DOD s Role?* Carlisle, Pennsylvania: Strategic Studies Institute. U. S. Army War College.
- Jha, U. C. (2014): *Armed Conflict and Environmental Damage*. New Delhi: Vij Books India Pvt Ltd.
- Kanduč, Zoran (1994): *Nekateri vidiki radikalne narave »radikalne« kriminologije*. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 45 (2): 113–128.
- Kanduč, Zoran (1997): *Gospodarski kriminal in ekonomsko nasilje: kriminološke in kazenskopravne perspektive*. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 48 (1): 11–25.
- Kanduč, Zoran (2003): *Kriminologija in vojna – zgrešeno ali nezaželeno srečanje?* *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 54 (3): 128–143.
- Katseanes, K. Chelsea, Mark A. Chapell, Bryan G. Hopkins, Brian D. Durham, Chyntia L. Price, Beth E. Porter in Lesley F. Miller (2017): *Multivariate soil fertility relationships for predicting the environmental persistence of 2, 4, 6 - trinitrotoluene (TNT) and 1, 3, 5 - trinitro - 1, 3, 5 - tricyclohexane (RDX) among taxonomically distinct soils*. *Journal of Environmental Management* 203: 383–390.
- Kelebemang, Rosemary, Pogisego Dinake, Nicholas Sehube, Daniel, B., Otlogetswe Totolo in Masego Laetsang (2017): *Speciation and mobility of lead in shooting range soil*. *Chemical Speciation & Bioavailability* 29 (1): 143–152.
- Klein, Naomi (2017): *Doktrina šoka: Razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba, d.d.
- Klenovšek, Ana in Gorazd Meško (2010): *International waste trafficking: preliminary explorations*. V: *Gorazd Meško, Dejana Dimitrijević in Charles B. Fields*

- (ur.), Understanding and managing threats to the environment in South Eastern Europe, 79–99. Dordrecht: Springer.
- Koniuszewski, Adam (2016): Land degradation from military toxics: Public health considerations and possible solution paths. V: Ilan Chabay, Martin Frick in Jennifer Helgeson (ur.), Land restoration. Reclaiming landscapes for a sustainable future, 119–132. London: Elsevier.
- Kramer, C. Ronald, Raymond J. Michalowski in David Kauzlarich (2002): The Origins and Development of the Concept and Theory of State-Corporate Crime. *Crime & Delinquency* 48/2: 263–282.
- Lawrence, J. Michael, L. J. Holly Stemberger, J. Aaron Zolderdo, P. Daniel Struthers in J. Steven Cooke (2015): The effects of modern war and military activities on biodiversity and the environment. *Environmental Reviews* 23 (4): 443–460.
- Le Miere, Christian in Mazo Jeffrey (2013): Arctic opening: insecurity and opportunity. London: The International Institute for Strategic Studies.
- Light, E. Sarah (2014): The Military Environmental Complex. *Boston College Law Review* 55 (3): 879–946.
- Lynch, J. Michael (1990): »The Greening of Criminology: A Perspective on the 1990s«. *The Critical Criminologist* 2 (3): 1–4 in 11–12.
- Lynch, J. Michael in Paul B. Stretesky (2003): The Meaning of Green. *Contrasting Criminological Perspectives. Theoretical Criminology* 7 (2): 217–238.
- Lynch, J. Michael, Michael A. Long, Paul B. Stretesky in Kimberly L. Barrett (2017): *Green Criminology. Crime, Justice, and the Environment*. California: University of California Press.
- Marzec, P. Robert (2015): *Militarizing the Environment. Climate Change and the Security State*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McGarry, Ross in Emma Murray (2018): Beyond »Khaki Collar Crime«: Thinking Criminologically about the Military Institution and its Personnel. V: Ben Wadham in Andrew Goldsmith (ur.), *Criminologies of the Military: Militarism, National Security and Justice*, 1–44. Oxford: Bloomsbury Publishing. Hart Publishing.
- Meško, Gorazd, Andrej Sotlar in Katja Eman (2012): *Ekološka kriminaliteta in varovanje okolja – multidisciplinarne perspektive*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Michalowski, J. Raymond, in Ronald C. Kramer (2007): *State-Corporate Crime and Criminological Inquiry*. V: Henry N. Pontell in Gilbert Geis (ur.), *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, 200–219. Boston: Springer.
- Nelleman, Christian, Rune Henriksen, Patricia Raxter, Neville Ash in Eelizabeth Mrema (2014): *The Environmental Crime Crisis – Threat to Sustainable Development from Illegal Exploitation and Trade in Wildlife and Forest Resources. A UNEP Rapid response Assessment*. Norway: Birkeland Trykkeri AS. Dostopno prek <https://www.cbd.int/financial/monterreytradetech/unep-illegaltrade.pdf>.
- Pathak, Swapna (2013): *Environmental footprints of violent conflict* (Doctoral dissertation). South Carolina: University of South Carolina.
- Pečar, Janez (1981): *Ekološka kriminaliteta in kriminologija. Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 34 (1): 33–45.

- Pečar, Janez (1988): »Kriminološko« javno mnenje. Zbornik znanstvenih razprav 48: 105–125.
- Prezelj, Ivan (2001): Grožnje varnosti, varnostna tveganja in izzivi v sodobni družbi. Razreševanje nekaterih terminoloških dilem. Teorija in praksa 38 (1): 127–141.
- Proechel, Tania Marie (2007): Solving International Environmental Crimes: The International Environmental Military Base Reconstruction Act – A Problem, a Proposal, and a Solution. *International and Comparative Law Review* 29 (1): 120–151.
- Ramos, T. Ramos in Joao Joanaz De Melo (2006): Developing and implementing an environmental performance index for the Portuguese military. *Business Strategy and the Environment* 15 (2): 71–86.
- Ross, Ian Jeffrey (2000): Controlling Crimes by Military. V: Ian Jeffrey Ross (ur.), *Controlling state Crime*. Second Edition, 115–139. New Jersey: Transaction Publishers.
- Ruggiero, Vincenzo, in Nigel South (2010): Critical Criminology and Crimes Against the Environment. *Critical Criminology* 18 (4): 245–250.
- Salvi, Gianguido, Carla Nuosi, Deborah Arbullo, Antonietta Cherchi, Giovanni De Giudici, Angelo Ibba in de Muro Sandro (2015): Ostracoda and foraminifera response to a contaminated environment: the case of the ex-military arsenal of the La Madallena Harbour (Sardinia, Italy). *Micropaleontology* 61 (1–2): 115–133.
- Sanders, Barry (2009): *The Green Zone: The Environmental Costs of Militarism*. Oakland: AK Press.
- Santana, Deborah Berman (2009): Resisting toxic militarism: Vieques versus the U. S. Navy. V: Robert White (ur.), *Environmental crime. A reader*, 350–359. Devon: Willan Publishing.
- Shaxson, Nicholas (2007): *Poisoned Wells. The dirty politics of African oil*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sheild, D. Lukas, Joseph Lichwa, Edwin J. Colon, Philip Moravcik in Chittaranjan Ray (2013): Mobility of 2-amino-4, 6 dinitrobenzoic acid, a photodegradation product of TNT in a tropical soil under saturated abiotic conditions. *Journal of Hazardous Materials* 260 (2013): 602–608.
- Shulman, Seth (1992): *The Threat at Home: Confronting the Toxic Legacy of the U. S. Military*. Boston, MA: Beacon Press.
- Sisco, Edward, Marcela Najarro, Candice Bridge in Roman Aranda (2015): Quantifying the degradation of TNT and RDX in a saline environment with and without UV – exposure. *Forensic Science International* 251 (2015): 124–131.
- Situ, Yingyi, in David Emmons (2000): *Environmental crime. The Criminal Justice System's Role in Protecting the Environment*. California: Sage Publications, Inc.
- Sotlar, Andrej (2001): O oblikovanju nacionalnovarnostne politike. Identifikacija ključnih formalnih in neformalnih akterjev in dejavnikov. V: Milan Pagon (ur.), *Dnevi varstvoslovja*. 1. del, 47–62. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- South, Nigel (2014): Green Criminology: Reflections, Connections, Horizons. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy* 3 (2): 5–20.
- Stefes, H. Chistoph in Pete Theodoratos (2017): Researching Environmental Crime in non-Democratic Regimes. *Critical Criminology* 25 (2): 215–230.

- Sutherland, H. Edwin (1949): *White collar crime*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Vaughan, Diane (2007): *Beyond Macro- and Micro-Levels of Analysis, Organisations and Cultural Fix*. V: Henry N. Pontell in Gilbert Geis (ur.), *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, 3–24. New York: Springer Science+Business Media, LLC.
- Wadham, Ben (2016): *The Dark Side of Defence: Masculinities and Violence in the Military*. V: Ross McGarry in Sandra Walklate (ur.), *The Palgrave Handbook of Criminology of War*, 269–288. London: Palgrave Macmillan.
- Warchol, L. Greg (2013): *The transnational illegal wildlife trade*. *Criminal Justice Studies* 17 (1): 57–73.
- Whitall, David, Antares Ramos, Diane Wehner, Michael Fulton, Andrew Mason, Ed Wirth, Blaine West, Anthony Pait, Emily Pisarski, Brian Reed Lou Ann Shaddrix (2016): *Contaminants in Queen Conch (Strombus gigas) in Vieques, Puerto Rico*. *Regional Studies in Marine Science* 5 (2016): 80–86.
- White, Rob (2008a): *Crimes Against Nature. Environmental Criminology and Ecological Justice*. United Kingdom: Willan Publishing.
- White, Rob (2008b): *The criminalisation of environmental harm*. *Criminal Justice Matters* 74: 35–37.
- White, Rob in Diane Heckenberg (2014): *Green criminology. An introduction to the study of environmental harm*. London and New York: Routledge.
- Wolf, Brian (2011): »Green-Collar Crime«: *Environmental Crime and Justice in the Sociological Perspective*. *Sociology Compass* 5 (7): 499–511.
- Zilney, Anne Lisa, Danielle McGurrin in Sammy Zahran (2006): *Environmental Justice and Role of Criminology. An Analytical Review of 33 Years of Environmental Justice Research*. *Criminal Justice Review* 31 (1): 47–62.

VIRI

- Agency for Toxic Substances and Disease Registry [ATSDR] (2012): *Toxicological profile for RDX*. Dostopno prek <https://www.atsdr.cdc.gov/toxprofiles/tp78.pdf>, 13. 8. 2020.
- Bignel, Paul (2011): *Secret memos expose link between oil firms and invasion of Iraq*. Independent. Dostopno prek <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/secret-memos-expose-link-between-oil-firms-and-invasion-of-iraq-2269610.html>, 13. 8. 2020.
- Burger, Rachel (2013): *The Pentagon – Not Some Big Scary Corporation – Is the US's Biggest Polluter*. Dostopno prek <http://thoughtsonliberty.com/the-pentagon-not-some-big-scary-corporation-is-the-uss-biggest-polluter>, 13. 8. 2020.
- Cakaj, Ledio in Sasha Lezhnev (2017): *Deadly profits: Illegal wildlife trafficking through Uganda and South Sudan*. Dostopno prek <https://enoughproject.org/reports/deadly-profits-illegal-wildlife-trafficking>, 13. 8. 2020.
- Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act, H.R. 7020, 96th Cong (1980).
- Crawford, C. Neta (2019): *Pentagon Fuel Use, Climate Change, and the Cost of War*. Boston: Boston University. Dostopno prek <https://watson.brown.edu/costsofwar/>

- files/cow/imce/papers/2019/Pentagon%20Fuel%20Use%2C%20Climate%20Change%20and%20the%20Costs%20of%20War%20Final.pdf, 13. 8. 2020.
- Environmental Protection Agency (2018): Clean ups at federal facilities. Dostopno prek <https://www.epa.gov/fedfac>, 14. 8. 2020.
- Freeland, Steven (2015): Crimes against the environment: the silent victim of warfare. *The Conversation*. Dostopno prek <http://theconversation.com/crimes-against-the-environment-the-silent-victim-of-warfare-50215>, 14. 8. 2020.
- Ghalaïeny, Mohamed (2013): Toxic Harm: Humanitarian and Environmental Concerns from Military-Origin Contamination. Dostopno prek http://www.toxicremnantsofwar.info/wp-content/uploads/2013/03/Toxic_Harm_TRWProject.pdf, 14. 8. 2020.
- Hamblin, Jacob (2013): The strange military origins of environmentalism. *The Conversation*. Dostopno prek <https://theconversation.com/the-strange-military-origins-of-environmentalism-15822>, 14. 8. 2020.
- Harner, Stephen (2015): A Popular Movement To Remove U. S. Bases From Japan? *Forbes*. Dostopno prek <https://www.forbes.com/sites/stephenharner/2015/06/11/a-popular-movement-to-remove-u-s-bases-from-japan/#52e7ed33345f>, 14. 8. 2020.
- Inšpektorat Republike Slovenije za okolje in prostor [IRSOP]. (2019): Poročilo o delu za leto 2018. Ministrstvo za okolje in prostor: Ljubljana. Dostopno prek <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavi/IRSOP/O-IRSOP-u/porocila-o-delu/POROCILO-O-DELU-IRSOP-2018.pdf>, 15. 8. 2020
- Jaksetič, Dragica (2013): Domačini nočejo več streljanja na Počku. Delo. Dostopno prek <http://www.delo.si/novice/slovenija/domacini-nocejo-vec-streljanja-na-pocku.html>, 15. 8. 2020.
- Juhasz, Antonia (2013): Why the war in Iraq was fought for Big Oil. *CNN*. Dostopno prek <https://edition.cnn.com/2013/03/19/opinion/iraq-war-oil-juhasz/index.html>, 15. 8. 2020.
- Klare, T. Michael (2014): Twenty-first century energy wars: how oil and gas are fuelling global conflicts. *Energypost*. Dostopno prek <http://energypost.eu/twenty-first-century-energy-wars-oil-gas-fuelling-global-conflicts/>, 15. 8. 2020.
- Kralj, Marjeta (2017): Vadišče Poček: tudi vojska bo morala čistiti za seboj. *Dnevnik*. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042795310>, 15. 8. 2020.
- Macarol, Bogdan (1993): Okoljski pojmi in njihova raba. *Ujma*, 93(7), 275–223. Dostopno prek http://www.sos112.si/slo/tdocs/ujma/1993/275_277.pdf, 15. 8. 2020.
- North Atlantic Treaty Organisation (2014): Environment – NATO s stake. Dostopno prek https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_91048.htm, 15. 8. 2020.
- North Atlantic Treaty Organization (2018): Joint NATO doctrine for environmental protection during NATO-led military activities (STANAG 7141, Edition 7). Brussels: Nato Standardization Office.
- Ozebek, Bucik Nataša (2018): Postojnčani zahtevajo zaprtje vojaškega vadišča na Počku. *Dnevnik*. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042831206>, 15. 8. 2020.

- Sorkin, R. (2015): *The Burden: Fossil Fuels, the Military & National Security* [Film to examine how America's dependence on fossil fuels poses serious immediate and long-term national security threats]. The Video Project. Dostopno prek <https://www.youtube.com/watch?v=exp-c1OUNz0>, 15. 8. 2020.
- The Encyclopaedic Dictionary of Environmental Change (2003). London: Taylor & Francis Ltd.
- U. S. Department of Health and Human Services (2010): *Reducing Environmental Cancer Risk (2008–2009 Annual Report)*. Bethesda, MD, US: President's Cancer Panel.
- U. S. Department of Energy (2018): *Comprehensive Annual Energy Data and Sustainability Performance*. Dostopno prek http://ctsedweb.ee.doe.gov/Annual/Report/ComprehensiveGreenhouseGas_GHGInventoriesByAgencyAndFiscalYear.aspx, 15. 8. 2020.
- U. S. Energy Information Administration. (2018): *Energy use by federal agencies continues to decline*. Dostopno prek <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=24032>, 15. 8. 2020.
- Ustava Republike Slovenije (URS). (1991, 1997, 2000, 2003, 2004, 2006, 2013, 2016). Uradni list RS, (33/91-I, 42/97, 66/00, 24/03, 69/04, 68/06, 47/13, 75/16).